

ארבעת השומרים

כב, ו פִּי־יָתֵן אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ כֶּסֶף אֶו־כֶּלִים לְשֹׁמֵר (פרשה ראשונה)
 כב, ט פִּי־יָתֵן אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ חֲמוֹר אֶו־שׁוֹר אֶו־שֶׁה וְכָל־בְּהֵמָה
 לְשֹׁמֵר (פרשה שניה)

סוגית ארבעת השומרים (או יותר נכון שלשת השומרים שומר חנם, שומר שכר, שואל, שהם ארבעה שהוא השוכר, או דינו כשומר חנם או כשומר שכר) מעלה לפנינו בעיה יסודית, בזה שתורה שבכתב לא ציינה את ה"חנם" ולא את ה"שכר" (כפי שנפרט להלן), כאשר כן ציינה את השואל להלן פסוק י"ג ("וְכִי־יִשְׁאַל אִישׁ מֵעַם רֵעֵהוּ"). והלא דבר הוא.

חז"ל דנו בנושא בהרחבה במסכת בבא מציעא (מא, ב), כאשר ביסוד הדיון מונח העקרון המשפטי, שיש מיתאם ישיר בין מידת ההנאה שיש למפקיד או לשומר מחד לבין מידת ההתחייבות שהתורה הטילה על השומר, אשר קיבל על עצמו לשמור, מאידך. כי זאת לדעת, שבמקום לומר, למשל, ששומר שכר חייב בגניבה ואבידה, מן הראוי לומר ששומר שכר התחייב במקרה של גניבה ואבידה. שהרי ברור ונעלה מכל ספק ששני הצדדים יכולים להסכים ביניהם ששומר שכר יהיה פטור מגניבה, למרות שקיבל שכר על מלאכת שמירתו. הרי בדיני ממונות יכולים שני הצדדים להסכים ביניהם כראות עיניהם. הדין ששומר שכר חייב בגניבה הוא אומדן שקבעה התורה, אומדן המחייב את הצדדים כל עוד אין הוכחה (כגון חוזה בין הצדדים) אחרת.

הקביעה של חז"ל (שם) ש'פרשה ראשונה' נאמרה בשומר חנם ו'פרשה שניה' בשומר שכר, בנויה על כך שהשומר בפרשה הראשונה פטור במקרה של גניבה ["וַיִּגְנַב מִפֶּיַת הָאִישׁ"], ודי בשבועה ש"לא שָׁלַח יָדוֹ בְּמִלְאֲכַת רֵעֵהוּ". ואילו ב'פרשה השניה' במקרה של גניבה ["וְאִם־גָּנַב יִגְנַב מֵעֹמוֹ"] הדין הוא שאינו פטור על ידי שבועה, אלא "יִשְׁלַם לְבָעֲלָיו". לכן היות וההתחייבות בפרשה השניה גדולה מזו שבפרשה הראשונה, אנו מגיעים למסקנה שפרשה ראשונה נאמרה בשומר חנם ושניה בשומר שכר. כי מיעוט ההתחייבות מעיד על מיעוט ההנאה מצד השומר. אמנם ישנה אפשרות ששומר חנם יחוייב אפילו בדין כפל, אם נשבע שנגנב כנדרש, ואחר כך התברר שנשבע לשקר, אבל חז"ל קבעו שהחובה לשלם קרן

בכל מקרה של גניבה כפי שכתוב בפרשה השניה ("וְאִם-גָּנַב יִגְנַב מֵעַמּוֹ, יִשְׁלַם לְבַעְלָיו"), ללא אפשרות כל שהיא להיפטר על ידי שבועה ["קרנא בלא שבועה"] היא חמורה יותר מן הפטור על ידי שבועה כפי שכתוב בפרשה הראשונה ("וְנִקְרַב בְּעַל-הַבַּיִת אֶל-הָאֱלֹהִים אִם-לֹא שָׁלַח יָדוֹ בְּמִלְאֲכַת רְעֵהוּ"), אותו פטור שיכול אמנם להביא לידי כך שיתחייב אחר כך אפילו בכפל ["על-פל-דבר-פֶּשַׁע... יִשְׁלַם שָׁנִים לְרַעְהוּ" - "כפילא בשבועה"]. ונראה לומר שההסבר בכך הוא שאינו חייב את הכפל על המחדל בשמירה. חיוב זה של כפל בא בעקבות שבועת שקר על מעשה הגניבה ואינו שייך בכלל לדיני שמירה. כך תורה שבעל פה הוכיחה מתוכן הפרשות שראשונה בשומר חנם ושניה בשומר שכר.

אולם נאמנים עלינו דברי חז"ל (יבמות כא, ב) ש"אין מקרא יוצא מפי פשוטו". לכן אנו שואלים מה ניתן ללמוד בתוך השלימות של תורה מזה שפרשה ראשונה (הפוטרת מתשלום במקרה של גניבה) נאמרה ב"כִּי-יִתֵּן אִישׁ אֶל-רַעְהוּ פְּסוּף אוֹ-כֵלִים לְשֹׁמֵר", בעוד פרשה שניה (המחייבת תשלום הקרן בכל מקרה של גניבה) נאמרה ב"כִּי-יִתֵּן אִישׁ אֶל-רַעְהוּ חֲמוֹר אוֹ-שׂוֹר אוֹ-שָׂה וְכָל-בְּהֵמָה לְשֹׁמֵר".

משיב הרמב"ן (ד"ה כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור):
פרשה זו נאמרה בשומר חנם, ולפיכך פטר בו את הגניבה, כפי קבלת רבותינו. ונזכר סתם בכתוב [כלומר, התורה לא ציינה "שומר חנם" — העיקר חסר מן הספר!] מפני שדרך שומר כסף או כלים לשמרם בחנם. והפרשה השניה שבשומר שכר [שאף היא כתובה סתם], הזכירה "חמור או-שור או-שה וכל-בהמה", ודרך הבהמות לשמור וירעו אותן בשכר, עכ"ל.

כלומר, במקום להגדיר את סוג השמירה (חנם/שכר) התורה הדגימה אותו ע"י דיבר הכתוב בהווה. והדרה קושיא לדוכתה, וכי לא טוב היה להגדיר את סוג השמירה (ואז לחסוך את כל הדיון אודות 'קרנא בלא שבועה וכו'), כאשר אז נעשה אנחנו את היישום לכל מקרה ומקרה, בין כסף או כלים או בהמה!

נראה שהחזקוני (אשר דברי רש"י ורמב"ן נהירים לו) נותן לנו פתח להבין את ההיבט ההלכתי שבדיבר הכתוב בהווה. וזה לשונו (ד"ה כסף או כלים):

פרש"י זו בשומר חנם. שהרי אין דרך לשאול (=לבקש) שכר על שמירת כסף וכלים, לפי שאינו טורח בשמירתם, אלא מניחם במקום המשתמר כשאר חפציו. ד"ה חמור או שור או שה: פרשה זו בשומר שכר, שאין דרך לשמרם אלא בשכר, לפי שיש טורח בשמירתן להוציאן ולהביאן להאכילן ולהשקותן. וכשהפקידן, על מנת לשמרם מגנבים וזאבים הפקידן אצלו, עכ"ל.

מעבר לכלל שביסוד סוגיתנו, אודות הקשר והמתאם שבין מידת ההתחייבות שהשומר קיבל על עצמו ובין מידת ההנאה שיש לו מן העיסקא, קבע החזקוני את הקשר שבין מידת הטירחה שהשומר קיבל על עצמו ובין מידת ההנאה שיש לו מן העיסקא. לכן, היות וישנם דברים ששמירתם אינה מחייבת כל טירחה (כמו כסף או כלים), לכן יש להניח שבמקרה כזה השומר הוא שומר חנם. וכתוצאה מכך שאין לו כל הנאה מעצם השמירה, לכן אין מצדו כל התחייבות (מעבר לפשיעה). הטירחה קובעת את השכר, והשכר קובע את ההתחייבות, אבל גם כאן ברמה של אומדן. כי אם, למשל, קיבל כסף או כלים לשמור, והותנה ביניהם שישמרם כדרך ששומר את חפציו הוא, כלומר, 'שהניחם במקום המשתמר כשאר חפציו', ועל שמירה זאת נקבע ביניהם שכר מסוים הרי שבשומר שכר קא עסקינן וחייב יהיה על גניבה גם מן 'המקום המשתמר'.

הרי שגם הרמב"ן וגם החזקוני רואים בפשוטו של מקרא ("כֶּסֶף אוֹ-כְּלִים" לעומת "וְכָל-בְּהֵמָה") דוגמה בעלמא הבאה להדגים או להמחיש מקרה של שומר חנם/שומר שכר. ועדיין אנו טוענים שהדרה קושיא לדוכתה. מה ראתה התורה להדגים או להמחיש (כסף/בהמה), כאשר ממנו אנו מסיקים את המסקנה ההלכתית (חנם/שכר), וכי לא היה עדיף ללמד את הדין, דהיינו את היסוד המשפטי, ואז אנו בקלות נסיק את היישום לכל מצב, בהתאם ליסוד ההלכתי ששומר חנם פטור מגניבה ואבידה ואילו שומר שכר חייב!

נראה לומר, שהרשב"ם הוא אשר ענה על שאלתנו העקרונית, כאשר הוא מייחס תפקיד ולימוד הלכתי לפשוטו של מקרא, וזה לשונו:

בפרשה זו (ראשונה) פוטר את השומר מגניבה, ובפרשה שנייה מחייבו בגניבה ואבידה. ופירשו רבותינו ראשונה בשומר חנם, שניה בשומר שכר. ולפי פשוטו של מקרא פרשה ראשונה שכתב בה "פִּי-יִתֵּן אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ" ונגנב מביתו פטור, כי שמרן כשמירת

חפציו. אבל פרשה שניה שכתב בה "כִּי־תֵן אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ חֲמוֹר או־שׂוֹר או־שֶׁה וְכָל־בְּהֵמָה לְשֹׁמֵר", ודרך בהמות לרעות בשדה, ודאי כשהפקידם, על מנת לשומרם מגנבים הפקידם לו, ולכן אם נגנבו חייב, עכ"ל.

הרשב"ם מביא את פירוש חז"ל בהלכה, ולידו פירוש אחר על דרך הפשט העומד בסתירה לדברי חז"ל, כאשר הוא אינו רואה לכאורה כל סתירה ביניהם! אף שברור מתוך דבריו כי את פירושו הוא על דרך הפשט הביא במסגרת פירוש הלכתי "לפיכך אם נגנבו מביתו פטור", "ולכן אם נגנבו חייב". הרי לפי פירושו של הרשב"ם על דרך הפשט, קנה המידה לחיוב השומר בגניבה ואבידה הוא אך ורק בענין המופקד. אם זה חפץ, ושמרו כשמירת חפציו הוא פטור, ואילו אם זו בהמה, אף אם שמרה כשמירת בהמותיו הוא חייב, כי "על מנת לשמרם מגנבים הפקיד לו".

ונראה, כי היסוד הוא כדלקמן: פשוטו של מקרא המדבר על "כסף" לעומת "בהמה" אינו רק בחינת 'דיבר הכתוב בהוה'. 'הוה' זה יוצר אומדנא הלכתית, אשר בהיעדר הוכחה אחרת, היא היא הקובעת את הדין. ברור כי ראובן יכול למסור לשמעון כסף או כלים לשמור כשומר שכר, כשם שיכול למסור לו בהמה לשמור כשומר חנם. אבל מה נעשה כאשר ראובן מסר לשמעון כסף או כלים סתם, וראובן טוען כי מסרם כשומר שכר, ואילו שמעון טוען כי קיבלם כשומר חנם? או להיפך, כאשר ראובן מסר לשמעון בהמה לשמור, ונפלה מחלוקת ביניהם אם בתור שומר חנם או שומר שכר מסרה לו. האם הדין הוא "המוציא מחבירו עליו הראיה" בכל מקרה ומקרה?

נראה לומר כי כאן התפקיד ההלכתי של פשוטו של מקרא הוא ללמד את האומדן ההלכתי האומר כי כסף נמסר לשמירה בדין שומר חנם [לפי שאינו טורח בשמירתם] – חזקוני, או 'שמרם כשמירת חפציו' – רשב"ם], ואילו בהמה נמסרת לשמירה בדין שומר שכר [כי יש טורח בשמירתן] – חזקוני, או 'על מנת לשמרם מגנבים הפקידם לו' – רשב"ם]. מי שרוצה לטעון נגד אומדנא זו הוא המוציא מחבירו, ועליו יהיה להביא את הראיה!! לכן, לא זו בלבד שהרשב"ם לא ראה כל סתירה בין דבריו על דרך הפשט ובין דברי חז"ל שהקדים להם, אלא שדבריו על דרך הפשט באים באופן טבעי תיכף אחרי הבאת דברי חז"ל, המלמדים את 'הדין הטהור' בדבר חובות השומרים השונים. הפשט עוזר לנו,

לא לקבוע ההלכה מהי, כי אם ליישם את העיקרון ההלכתי למצב מסוים, כאשר המציאות אינה נהירה לנו די צורכה.